

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА СУКУПНІСТЬ ЗАХОДІВ З РОЗВИТКУ
ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ ІЗ ФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ У
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ**
**A CONCEPTUAL FRAMEWORK AND A SET OF MEASURES FOR THE
DEVELOPMENT OF A HUMANE ATTITUDE OF FUTURE TEACHERS TOWARDS
PEOPLE WITH DISABILITIES**

Ганна Сизко

Стаття присвячена проблемі розвитку гуманного ставлення майбутніх педагогів до людей із фізичними вадами. Здійснено теоретико-аналітичний огляд літератури з проблеми розвитку гуманного ставлення майбутніх педагогів, визначені особистісні риси майбутніх педагогів, які входять до структури гуманного ставлення до людей із фізичними вадами. На основі створеної моделі гуманного ставлення майбутніх педагогів до людей із фізичними вадами, теоретично обґрунтована комплексна психолого-педагогічна програма з розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними вадами у майбутніх педагогів.

The results of research of features of formed of humane relation are in-process presented for students - future teachers. It is selected and the basic components of structure of humane personality are described: kognitivniy, that is specified in cognitive qualities of subject, emotionally evaluation – in the relation of personality, povedinkoviy – in the act of individuality of future teachers. Certainly their value and role in the integral structure of personality of modern teacher. The model of humane relation of future teachers is developed to the people with physical defects. In theory grounded and the complex is practically realized psikhologo-pedagogical program on development of humane attitude toward people with physical defects for future teachers.

Ключові слова: гуманність педагога, гуманізація відносин, гуманізація освіти, професійна підготовка, навчально-виховний процес.

Key words: humanity of teacher humanizing of relations, humanizing of education, professional preparation, educational-educate process.

1. Аналіз літератури

Актуальною проблемою, яка потребує негайного розв'язання, є подолання соціальної ізоляції інвалідів, обмежень у їхньому спілкуванні з оточуючими, організація їхнього дозвілля, навчання, пошуку роботи. У наш час стає актуальнішою проблема розвитку гуманного ставлення майбутніх педагогів саме до людей із фізичними вадами. Оскільки існує багато дітей і дорослих із різними психофізичними порушеннями, відповідно до категорій, ми досліджуємо ставлення саме до людей із фізичними порушеннями, до яких належать: порушення опорно-рухового апарату, порушення функцій слуху, порушення функцій зору. Такий підхід дозволить глибше зрозуміти та усвідомити проблеми й перспективи психолого-педагогічного підходу та закласти засади сприяння розвитку гуманного ставлення до даної категорії осіб. Звідси випливає необхідність розробки психолого-педагогічних умов і засобів процесу розвитку в сучасного студента педагогічного вишу гуманного ставлення до людей із фізичними вадами.

Однією з умов досягнення цієї мети є реалізація гуманістичної концепції під час підготовки педагогів нового покоління.

Аналіз зазначених проблем підготовки вчителя сучасної школи знаходимо в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів, а саме: формуванню професійно значущих якостей особистості майбутнього вчителя, його професійних умінь і навичок присвячено праці О. Абдуліної, А. Алексюка, Г. Арутової, Є. Бажій, Г. Балла, В. Бойко, І. Богданової, В. Бочелюка, В. Зливкова, І. Зязюна, З. Курлянд, Д. Ніколенка, В. Сластьоніна, Р. Хмелюк, І. Шитова та ін.; у галузі розвитку особистості й гуманізації освіти та виховання працювали В. Андрущенко, Г. Балл, Є. Барбіна, І. Бех, В. Бондарь, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Євтух, В. Кремень, Ю. Мальований, О. Пехота, Г. Селевко, В. Семиченко, В. Серіков,

О. Сухомлинська, А. Сущенко, Т. Сущенко, І. Якиманська та ін.; щодо вивчення проблем гуманізації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів у вищій школі, можна назвати праці В. Бутенка, М. Вієвської, М. Євтуха, І. Кіреєвої, В. Кузя, О. Листопада, Ю. Мальованого, С. Мусатова, Н. Ничкало, Л. Пелех, М. Ткаченко, Л. Філатової та ін. Вивченню сутності гуманістичної психології і педагогіки присвячені роботи А. Макаренка, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Сухомлинського, В. Франкла, Р. Штейнера, К. Ушинського та ін. Представники зарубіжної гуманістичної педагогіки (Р. Мей, Н. Шимковенські, С. Конг, Г. Лендрет, М. Клейн, В. Сатир, Т. Лірі, Г. Лефорж, Р. Сазек та ін.) розглядають провідний принцип гуманізму виховання у підготовці фахівців-педагогів та надають великого значення його здійсненню. Дослідження чинників, які зумовлюють ставлення до інших людей, здійснювалося багатьма вченими (Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Виготський, Е. Ільєнков, Л. Коган, Г. Костюк, С. Максименко, Б. Ломов, В. М'ясищев, С. Рубінштейн, І. Ружичка, І. Сергієнко, Н. Чепелева та ін.) у філософському, педагогічному, психологічному та соціально-психологічному аспектах.

Фундаментальною умовою професійного розвитку педагогів є усвідомлення ними необхідності зміни своєї особистості. Однак нині не існує єдиних уявлень про те, що таке «взірцева» особистість педагога, оскільки поки що не зовсім зрозуміло, у чому необхідні зміни. Тому психологічна програма має бути заснована на теоретичних уявленнях про особистість і її розвиток.

На думку вчених (Г. Балл, І. Котова, Є. Шиянов та ін.), гуманність – це не стільки особистісна риса, скільки стрижнева якість, що виражає ставлення людини до людини. Гуманне ставлення до людей визначає гуманістичну сутність особистості.

Гуманні почуття протилежні як егоїстичним, так і альтруїстичним спонукуванням. Вони «знімають» також протиставлення «альтруїзм-гуманізм», що передбачає або принизливу жертвовність, або корисливе самолюбство. Ці почуття зумовлені такими міжособистісними відносинами, за яких кожний член спільноти ставиться до іншого як до себе самого.

Сучасна життєдіяльність людини вимагає від неї таких якостей, як упевненість у собі, рішучість, спроможність приймати ефективне рішення, мужність, витримка, вміння переносити труднощі як фізичні, так і духовні. Тому структура гуманних почуттів не обмежена такими базовими переживаннями, як чуйне ставлення і співчуття, особливо необхідними тоді, коли людині неможливо надати якоїсь радикальної допомоги, наприклад, людині із фізичними вадами.

Гуманні почуття проєктуються не тільки на тих, хто потрапив у біду, переживають горе, нещастя, а й на тих, кого вважають щасливими [7].

Гуманні почуття постають як синтез людинолюбності й ненависті до носіїв соціального зла. Вони, як моральна цінність і мета досягнення кінцевого результату діяльності та розвитку людини, закладені в положеннях та вимогах нормативно-правових документів, що регулюють діяльність людини в суспільстві.

Психологічну основу гуманного ставлення до іншого становить певна готовність суб'єкта відчувати, переживати, діяти так, ніби цим іншим був він сам.

У соціальній групі функціонування гуманних стосунків виражається у визнанні за іншим, як і за самим собою, рівних прав й обов'язків, у наданні сприяння й підтримки, а також у вимогливому ставленні до себе, так само як і до інших.

Необхідною умовою виникнення гуманного ставлення до людини з фізичними обмеженнями є розпізнавання стану, пережитого іншим. Таке ставлення може проявлятися в різних формах діючого співпереживання: це співпереживання як співчуття у ситуації його нещастя (С. Рубінштейн) й співпереживання як відчуття радості в ситуації його досягнень.

У звичному уявленні, людина з будь-якою фізичною вадою – це інвалід, який в основному не працює й живе лише на пенсію. Упізнати їх можна за зовнішніми ознаками: кульгавість, протези, милиці тощо.

У перекладі з англійської «інвалід» означає «непридатний». Та чи справді можна так вважати? Приклади подібних стереотипів можна спостерігати саме в повсякденному житті, формуванню яких сприяє наявна термінологія, яка призводить до чіпляння «ярликів», що створює негативні соціальні установки. У науковій літературі людей з вадами фізичного розвитку визначають як людей-інвалідів, де під терміном «інвалід» розуміють особу зі стійким розладом функцій організму, зумовлених захворюванням, наслідком травм або з уродженим дефектом, що призводить до обмеження життєдіяльності, необхідності отримувати соціальну допомогу та захист [2, 42]; людей неповноцінних, нездатних (з фізичним чи розумовим розладом). Окрім цих термінів, у науковій літературі [1; 2; 3] трапляються й інші: «неповносправність», «люди з особливими потребами», «люди з обмеженими функціональними можливостями» тощо.

Термінологія стосовно людей із фізичними обмеженнями досить невизначена. Термін «людина з фізичними обмеженнями», який ми кваліфікуємо як особу, яка внаслідок порушення здоров'я потребує спеціальних умов для організації сімейного та соціального оточення і самореалізації [2, 42], є гуманнішим та менш емоційно забарвленим.

Слід зауважити, що сучасні науковці віддають перевагу соціальному тлумаченню проблеми неповносправності перед медичним. Медичне трактування акцентує увагу на хворобі людини як детермінанті усіх її негараздів. Адже до вад фізичного розвитку належать захворювання опорно-рухового апарату, сенсорної системи з порушенням їхнього нормального функціонування та внутрішніми структурними змінами, які призводять до інвалідності. Це людина, яка внаслідок певних причин має фізичні недоліки (ДЦП, вади зору, слуху, вроджене каліцтво тощо), при цьому її інтелектуальний, емоційний та психічний потенціал збережено, за винятком випадків, коли вторинні розлади спричинені саме фізичними вадами.

Спираючись на висновки учених (Т. Добровольська, Е. Калижнюк, О. Раменська та ін.), можна зауважити, що рухова обмеженість, яка є спільною властивістю всіх форм захворювання, спричинює негативні зміни в психіці, а саме: агресивність, замкнутість, страх, вразливість, комплекс меншовартості або завищену самооцінку тощо. Це значно погіршує їхню соціальну адаптацію. Завданням педагога є створення таких соціально-психологічних умов, які будуть сприяти розкриттю індивідом власних можливостей, досягненню своїх цілей. Важливо створити атмосферу безпеки, ситуацію, у якій відсутнє зовнішнє оцінювання. Тільки за цих умов людина може виявити себе нестандартно, по-новому, творчо. Завдяки «творчій активній поведінці» (К. Роджерс), вона діє продумано, прагне до самостійності, спрямовує свої зусилля на досягнення власних цілей. Разом із тим самоактуалізація не може бути реалізована без емпатійного розуміння й прийняття іншої людини, тобто взаємодії з нею [10, 3].

Ставлення до людей із фізичними вадами – багатоаспектна проблема, у якій можна виділити психологічні, педагогічні, моральні, національні й багато інших стосунків, що складають цілісну систему їхньої взаємодії. Але важливою умовою результативної взаємодії є гуманістичні начала. Саме на їхній основі можна формувати Людину не тільки освічену, але й виховану: людяну, моральну, гуманну.

Добре відомо, що від того, як ставиться людина до оточуючих, а особливо до осіб, які мають фізичні вади, (поважає їхню гідність чи пригнічує, бачить у іншому унікальну особистість чи невиразного індивіда), як говорить із ними, як розуміє їх, багато в чому залежить комфортність чи дискомфортність самопочуття людини, її світосприйняття, ставлення до оточення.

На думку Г. Свідерської, питання розвитку чуйності, здатності співчувати є життєвою необхідністю, оскільки саме ці особистісно-психологічні риси становлять основу гуманної поведінки людини [8].

Гуманне ставлення до людей із фізичними вадами – це прийняття, піднесення власної гідності: сприймання людини такою, якою вона є, та ставлення до неї як до найвищої життєвої і педагогічної цінності, визнання того, що кожний має право бути особистістю,

вільно здійснювати свій вибір і волевиявлення. Це й оберігання, підтримка і захищеність людини, усвідомлення своєї унікальності та неповторності, створення необхідних умов для її самоактуалізації.

Водночас, на думку Н. Слободяник, до змісту гуманних взаємин входять: визнання людини найвищою цінністю, її прагнення до морально-духовного самовдосконалення; орієнтацію на позитивне в людях, активне і творче утвердження його; постійну спрямованість на людину, доброзичливе ставлення до неї; активне заперечення асоціальних форм поведінки, неприйняття порушень принципу рівності та справедливості.

Змістовну структуру гуманних взаємин утворюють такі компоненти:

когнітивний (знання про сутність гуманних взаємин);
емоційний (гуманні почуття, потреба в розвитку гуманних взаємин);
оціночно-орієнтувальний (оцінка, самооцінка, ідеали, переконання);
дієво-практичний (уміння, звички, вчинки, дії, співпраця і взаємовідповідальність тощо).

Процесуальними компонентами формування гуманних взаємин Н. Слободяник визначає:

- засвоєння доступних вікові морально-етичних знань про гуманність, гуманні якості особистості, гуманні взаємини, гуманізм;
- вироблення відповідального ставлення до морально-гуманних вимог дорослих і однолітків;
- формування морально-гуманних вчинків і звичок;
- оволодіння формами і методами саморегуляції власної поведінки [9].

На процес формування гуманного ставлення впливає ряд факторів: вікові особливості психіки, здібності, рівень соціального досвіду і активності, розвиток моральних якостей, стиль взаємовідносин керівника і вихованців тощо [9].

Аналіз досліджень сучасних учених свідчить, що розвиток гуманного ставлення особистості відбувається й у результаті рефлексії своєї діяльності (цілей, цінностей, мотивів, способів, умов, результатів), серед яких головною є ціннісна орієнтація на кожну людину, незважаючи на її відмінності.

Тільки особистість з розвинутою установкою на моральність, якій властиві внутрішнє самопіднесення, духовне самоопанування, особиста причетність до навколишнього середовища заради справедливості, гуманізму, здатна проявляти гуманне ставлення до людей із будь-якими фізичними обмеженнями.

Узагальнюючи погляди вітчизняних психологів (Л. Божович, М. Боришевського, О. Бодальова, Г. Балла, Л. Виготського, Т. Гаврилової, Л. Долинської, О. Киричука, В. Крутецького, С. Максименка, С. Рубінштейна, О. Скрипченка, В. Сухомлинського, Т. Титаренко та ін.), вважаємо, що гуманне ставлення до людей із фізичними обмеженнями передбачає особливий вид морального ставлення, змотивовані позитивні дії особистості, для яких характерні висока усвідомленість, доброзичливість, безкорисливість, добровільна діяльність, заперечення байдужості і жорстокості.

2. Модель гуманного ставлення до людей із фізичними вадами

Вивчаючи проблему гуманного ставлення до людей із фізичними вадами у майбутніх вчителів, необхідно перш за все розробити модель такого ставлення. Це допоможе нам при розробці навчально-виховної програми, спрямованої саме на розвиток у студентів гуманного ставлення до людей із фізичними вадами.

Вивчення проблеми ставлення до людей із фізичними обмеженнями показало, що в останніх переважає песимізм, коли вони оцінюють можливості реабілітації, соціальної адаптації, пасивність у мобілізації власних можливостей. Це пов'язано не стільки з фізичним станом, скільки з конфліктним характером соціальної адаптації. До людей із фізичними обмеженнями переважає недоброзичливе ставлення оточуючих, що призводить до відчуття образи та злості, сором'язливості та неспокою, бажання залишитись на самоті.

Саме тому, соціальне самопочуття людей із фізичними обмеженнями можна оцінювати як негативне.

Ця проблема тісно пов'язана з формуванням соціальних настановлень. Адже тільки за умови вивчення того, як соціальний досвід відбивається на особистості, можна вирішити, чим регулюються поведінка і діяльність людини. Звичайно виникає два запитання: чому люди в певних ситуаціях чинять так чи так; чим вони керуються, обираючи саме цей мотив?

Певним чином вибір пояснюють поняттям соціального настановлення. У західній соціальній психології існує традиція у вивченні соціальних настановлень (аттитюд).

У 1942 р. соціальний психолог М. Сміт (США) запропонував трикомпонентну структуру аттитюда, у якій виділив:

- а) когнітивний компонент (пізнання об'єкта соціальної установки);
- б) афективний компонент (емоційне оцінювання об'єкта, симпатія чи антипатія до нього);
- в) поведінковий (конативний) компонент (послідовна поведінка щодо об'єкта) (наводиться за: [4]).

Отже, соціальне настановлення визначають як усвідомлення, оцінка, готовність діяти.

Один із елементів структури соціальної установки – її когнітивний компонент, за допомогою якого пізнають об'єкт установки. Якщо таким об'єктом є людина з фізичними вадами, тоді характер установки неоднозначний. Про це свідчать результати дослідження, яке проводив Вінницький обласний центр соціальних служб для молоді серед здорового населення області з метою визначення соціальної установки щодо людей із фізичними вадами. Більшість опитаних вважає можливість для таких осіб жити повноцінним життям як маловірогідну [4].

Серед факторів, що впливають на формування ставлення оточуючих до людей із фізичними вадами, найбільшого значення надається рівню життя, проте акценти дещо змінюються, виділяючи в цілому процесі важливість виховання і духовності.

Під час зустрічі з інвалідами в оточуючих виникає бажання полегшити чиєсь горе, співпереживання, співчуття, бажання допомогти, навіть запропонувати гроші. Проте не всі готові вести з ними бесіди.

Адже у контакті з інвалідами у більшості людей виявляється почуття жалю, незручності, провини, бажання швидше піти – що спричинює в останніх гаму почуттів: образу, байдужість, бажання залишитися на самоті, чекання конфлікту.

Отож зауважуємо, що проблеми інвалідів ускладнює байдужість людей, зайнятість оточуючих тільки своїми проблемами, необізнаність із проблемами інвалідів, ставлення до інвалідів як до «зайвих» людей і, нарешті, відокремленість інвалідів.

Маргінальний статус і психологічна депривація спричинюють хронічний стан фрустрації, після чого виявляються такі стани, як: самотність, замкненість, розлюченість, пригніченість, байдужість. Саме так виявляються особливості афективного компоненту соціальної установки.

Характеризуючи поведінковий компонент соціальної установки, можна констатувати не тільки його неоднозначність і суперечливість, а й пасивність здорового оточення у наданні практичної допомоги інвалідам з «переадресуванням» до сім'ї, держави, громадських фондів або до самих інвалідів [4].

У цілому соціальна установка на інвалідів характеризується неоднозначністю, суперечливістю та негативністю, тому найважливішою проблемою сьогодення є саме розвиток гуманного позитивного ставлення до людей із будь-якими фізичними вадами.

Формування гуманних взаємин здійснюється в ході спільної діяльності, що має соціально-значущий і гуманний характер, і в разі забезпечення кожному можливостей для співучасті, співпереживання, взаєморозуміння і співробітництва як з вихователем, так і з іншими учасниками колективу (А. Бойко, В. Киричок, В. М'ясищев).

Рис. 1. Модель гуманного ставлення майбутніх педагогів до людей із фізичними вадами

При цьому теоретичні дослідження проблеми дають підстави виділити основні структурні компоненти моделі гуманного ставлення (рис 1). Така модель може бути використана як основа формування гуманного ставлення до всіх людей, проте, ми вважаємо, що вона ефективна і при формуванні гуманного ставлення майбутнього педагога до людей із фізичними вадами.

Виділені складові компоненти гуманного ставлення до людей із фізичними вадами (рис 1):

- когнітивний (знання специфіки людей із фізичними вадами, усвідомлення їх проблем та особливостей гуманного ставлення до таких людей, заперечення асоціальних форм поведінки до них);

- емоційно-оцінний (характеризує ставлення, яке проявляється у інтересі до людини із фізичними вадами, їх прийнятті як рівних; емпатії, тобто розумінні досліджуваними проблем людей із фізичними обмеженнями у формі співпереживання; прагненні до взаємодії із такими людьми);

- поведінковий (дозволяє визначити поведінку студентів щодо людей із фізичними обмеженнями) компонент. Його складові: здійснення допомоги та підтримки в потребах людей із фізичними вадами, безкорислива та добровільна діяльність, навички та вміння спілкування із такими людьми.

Дослідження компонентів гуманного ставлення дають підстави визначити передумови, що сприяють розумінню через суб'єктивний образ людини з фізичними вадами, вольовій саморегуляції поведінки майбутніх педагогів щодо людей із фізичними вадами.

Отже, показниками рівнів сформованості гуманного ставлення у майбутніх педагогів до людей із фізичними вадами можуть бути: знання особливостей людей із фізичними вадами; співпереживання, доброзичливе та щире ставлення, коректність і повага до них;

допомога людям із фізичними вадами, підтримка їх у скрутну хвилину, гуманний характер спілкування та вчинки як норма співіснування з іншими людьми.

Відповідно, за такого трактування рівнів сформованості гуманного ставлення до людей із фізичними вадами можна розглядати як критеріальні ознаки: високий рівень – гуманні почуття, ідеали й переконання проявляються в діях та вчинках завжди і часто; середній рівень – проявляються іноді, за вимогою; низький рівень – не проявляються ніколи та майже ніколи.

3. Програма розвитку гуманного ставлення

Грунтуючись на теоретичних положеннях щодо структурної організації гуманної особистості, можна припустити, що якщо активізувати всі основні складові компоненти гуманного ставлення (когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий), то процес її розвитку буде більш ефективний. На підставі цього положення була створена й апробована психолого-педагогічна програма, в основу якої покладено індивідуально-творчий підхід у підготовці майбутніх педагогів. Останній спрямований насамперед на корекцію самосвідомості фахівця, що навчається, а також трансформацію його цінностей, установок і світоглядних ідеалів, які б привели до самореалізації й самоактуалізації особистості майбутнього педагога, розвитку його професійних здібностей, рефлексії, індивідуального стилю діяльності, що має гуманістичний характер. Основний метод реалізації програми – особистісно-орієнтоване навчання, що передбачає роботу як із групою, так і з кожним членом групи. Викладач, що проводить заняття, моделює різні види стосунків між учасниками групи. Усі нижче описані заняття були розподілені таким чином, щоб забезпечити поступове формування гуманного ставлення у майбутнього педагога. Передбачали, що дана програма може поставати успішним способом розвитку гуманного ставлення особистості майбутнього педагога до людей із обмеженими фізичними можливостями. Застосування групових методів як засобів формувального експерименту забезпечить:

1. Підвищення рівня самопізнання й рефлексії, що відповідно, впливає на ефективність розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними обмеженнями.
2. Здобуток нового досвіду, що розширює межі образу людини з фізичними вадами.
3. Придбання практичних навичок і вмінь вольової регуляції власної поведінки в безпосередньому контакті з людьми з фізичними вадами.
4. Поглиблення інтересу студентів до взаємодії з людьми з фізичними вадами.
5. Розвиток у студентів здатності до співчуття, співпереживання (емпатії), толерантності до людей із обмеженими можливостями.

Програма передбачає визначення змісту й особливостей компонентного складу студентів із різними показниками гуманності, створення психолого-педагогічних умов розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними вадами.

В основі побудови програми становлення й розвитку особистості майбутніх педагогів лежить положення щодо гуманізації освітньо-виховного процесу, які запропоновані в працях відповідного спрямування вітчизняних та зарубіжних психологів та педагогів (Ш. Амонашвілі, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Сухомлинського, С. Шацького, тощо).

Розробка психолого-педагогічної програми, спрямованої на розвиток у студентів гуманного ставлення до людей із фізичними вадами, передбачає поетапну організацію виховного процесу, постановку цілей на кожному етапі, розробку необхідного методичного забезпечення й педагогічних технологій та перевірку дослідно-експериментальним шляхом ефективності впровадження розробленої програми.

Розроблена й апробована в дослідженні система роботи з розвитку гуманних якостей набуває ефективності за умов використання методів і прийомів, що сприяють розвиткові в майбутнього педагога внутрішніх засобів саморозвитку, вольовій регуляції через:

- відкриття для себе усвідомлення своєї особистої позиції стосовно навколишнього світу й оточуючих;
- розробка та реалізацію програми саморозвитку як свідомої діяльності, спрямованої

на більш повну реалізацію себе як особистості.

Практичну реалізацію ідеї психологічної підтримки в становленні особистості в системі професійної освіти здійснюють у формі спецкурсу, розробленого на основі програми «Психологічна підтримка становлення й розвитку особистості педагогів у системі професійної освіти» [6].

Метою програми є поступове усвідомлення майбутнім педагогом можливості й необхідності позитивних самозмін особистості, актуалізація психологічно позитивної самоперебудови, метою якої є наближення до загальнолюдських цінностей, що сприяють розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними обмеженнями.

Основними завданнями психолога в роботі зі студентами є:

- підтримка у зміні, утвердженні особистістю своєї гуманістичної позиції;
- розвиток адекватного розуміння самого себе;
- активізація загальнолюдських цінностей;
- розуміння необхідності розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними обмеженнями;
- розвиток емоційної стійкості у складних життєвих ситуаціях;
- розвиток навичок вольової регуляції.

Якісні зміни в розвитку гуманного ставлення майбутнього педагога до людей із фізичними вадами через особистісні зміни можуть виявлятися через певний час та проявляться у:

- зміні ставлення студентів до себе та до оточуючих;
- збільшенні частки діалогової взаємодії з одногрупниками;
- орієнтації майбутнього педагога на розвиток власної гуманістичної спрямованості;
- збільшенні ступеня самовіддачі, прагнення допомогти тим, хто потребує допомоги оточуючих, ініціативності, толерантності, терпимості;

Успішність роботи також може бути зафіксована змінами в змістовій структурі особистості за допомогою методики вивчення змістових рівнів особистості педагога: передособистісний рівень, езопів, групоцентричний, гуманістичний та за допомогою методик, які використовували на констатувальному етапі дослідження.

Специфіка студента не дає змоги підходити до нього з позиції прямого нав'язування процесу його саморозвитку. Може йтися про створення умов, що сприяють цьому процесові, а також про виявлення та блокування умов, які йому перешкоджають. Тому правильною позицією тут може бути психологічна підтримка становлення особистості й надання психологічної допомоги майбутньому педагогу в розвитку власної гуманістичної позиції.

Програма містить п'ять блоків:

1. Теоретичний блок. Тема «Ідеальний образ гуманної особистості майбутнього педагога».

2. Інформаційно-мотиваційний блок. Тема «Самопізнання й саморегуляція майбутнього вчителя».

3. Діагностувальний блок. Тема «Рівні розвитку якостей в структурі особистості майбутнього педагога» (передособистісний рівень, езоповий рівень, групоцентричний рівень, гуманістичний рівень).

4. Блок емоційно-оцінної корекції ставлення до людей із фізичними обмеженнями. Теми «Ціннісний вибір життєвих позицій» та «Проблеми ставлення до людей із фізичними обмеженнями».

5. Відтворювальний блок становлення вольової регуляції діяльності майбутнього педагога. Тема «Навчання майбутніх педагогів навичок вольової регуляції проявів гуманного ставлення до осіб із фізичними вадами».

У першому блоці студентам пропонують тему, під час вивчення якої здійснюють дослідження «ідеального» образу гуманної особистості майбутнього педагога; формування понятійного апарату. Психолог (тренер) дає феноменологію поняття

«гуманна особистість». Аналізуються «ідеальні образи» педагога стосовно ставлення до людей із фізичними обмеженнями. Здійснюють дослідження структури гуманної особистості майбутнього педагога. Основний принцип практичної роботи з «ідеальним образом» гуманної особистості майбутнього вчителя – дискусійний підхід, активізація «головних» людських цінностей, необхідних для розвитку гуманного ставлення майбутнього педагога до людей із фізичними обмеженнями.

До другого, інформаційно-мотиваційного блоку «Самопізнання й саморегуляція майбутнього вчителя», входять завдання самопізнання та самодіагностики, що є варіативною частиною програми. У блоці дають описи психотехнічних знань і умінь, застосування яких значною мірою підвищує ефективність роботи майбутнього вчителя, сприяє розвитку позитивного гуманного ставлення до людей із фізичними вадами. Основні принципи роботи: стимулювання позитивної динаміки розвитку (як альтернатива спрямованості на успіх, зняття напруження, зниження конфліктності тощо), діалогічний підхід.

Третій блок – діагностувальний, – сприяє дослідженню студентами власної особистості за методикою «Рівні розвитку якостей в структурі особистості майбутнього педагога», що визначають розвиток гуманного ставлення до людей із фізичними обмеженнями: передособистісний, езоповий, групоцентричний, гуманістичний», пов'язаний з їх визначенням. У процесі роботи використовують діагностичні методики, міні-лекції, корекційні вправи, актуалізують процес рефлексії та самопізнання.

До четвертого блоку – корекції емоційно-оцінного компонента ставлення до людей із фізичними обмеженнями, – входять теми «Ціннісний вибір життєвих позицій» та «Проблеми ставлення до людей із фізичними обмеженнями» пов'язані з усвідомленням своїх конструктивних і деструктивних механізмів реагування на життєві труднощі, зокрема на труднощі людей із фізичними обмеженнями. У роботі використовують такі форми роботи, як перегляд відеоматеріалів, дискусії, корекційні вправи, групові ігри.

П'ятий, – відтворювальний блок становлення вольової регуляції діяльності майбутнього педагога, – спрямованої на розвиток поведінки щодо людей із фізичними вадами. До блоку входить тема «Навчання майбутніх педагогів навичок вольової регуляції гуманного ставлення до осіб із фізичними вадами». Ознайомлює з методами оволодіння вольовою регуляцією своєї поведінки відносно людей із фізичними обмеженнями і дає змогу практично опанувати їх у процесі спеціальних вправ.

У комплексній психолого-педагогічній програмі розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними вадами у майбутніх педагогів застосовували такі основні методи:

Тренінг. Принципи організації тренінгів:

Принцип активності учасників. Під час занять членів групи постійно спонукають до дії: виконання спеціальних усних і письмових вправ, програвання та обговорення рольових ситуацій тощо.

Принцип дослідження позиції. У процесі роботи тренінгової групи створюються такі ситуації, для виходу з яких немає готових рецептів, і учасникам доводиться самим шукати вирішення проблеми.

Принцип діалогізації взаємодії, тобто повноцінного міжособистісного спілкування, заснованого на доброзичливості, довірі, щирості, терпимості.

Принцип самодіагностики. Тренер включає до занять запитання і вправи, розраховані на те, щоб кожний з учасників групи розповів про себе, свої особисті позиції, свої ставлення до близьких людей, знайомих, оточуючих, до людей із фізичними обмеженнями.

Рольові ігри. У програмі використовують рольові ігри. Їх проводять за такою схемою. Група вибирає ситуацію із запропонованих керівником або створює її сама.

Дискусії. Звичайно, керівник пропонує загальну тему для дискусії та кілька ключових слів цієї теми для обговорення. Керівник дає учасникам необхідний довідковий матеріал (концепції, принципи, факти, наукову літературу, довідники, словники, наочні

матеріали, фото людей із фізичними вадами, відеоматеріали), тобто базові відомості з поставленої проблеми.

Міні-лекції. Міні-лекції проводять у вигляді тематичних занять та здійснюють:

а) після проведення діагностичних вправ, інших видів самодослідження для того, щоб створити інформаційну підтримку для знаходження відповідей на запитання;

б) на початку заняття, якщо наступна робота пов'язана з розглянутими на лекціях питаннями.

Консультативні сесії. Варіативною частиною програми є консультативні сесії для учасників, яким необхідна психологічна підтримка або допомога в переживанні власних проблем, пов'язаних із взаємодією із людьми, що мають вади фізичного розвитку. Основною технікою є бесіда. Консультативні сесії проводить керівник програми, знайомий із психологічними особливостями людини з обмеженими можливостями.

Заняття проводили один раз на тиждень протягом шести місяців. На початку вивчення кожної теми студентам пропонували для прослуховування теоретичні заняття, в яких їх знайомили з основними положеннями та проблемами відповідно до теми. Після лекційної частини на кожному занятті проводились групові дискусії (дискусійні столи та тематичні семінари). Учасники заздалегідь готували необхідний матеріал до вивчення кожної теми, переглядали спеціально відібрані за тематикою нашого дослідження кіно- та відеофільми із обов'язковим наступним психолого-педагогічним аналізом, була проведена психотехнічна робота (різноманітні психологічні ігри, вправи тощо).

Можна стверджувати, що особливого значення необхідно надати специфіці спілкування, адже воно виступає основним інструментом нашої тренінгової роботи. Саме спілкування є процесом встановлення та підтримки цілеспрямованого, прямого або опосередкованого тими чи іншими засобами контакту між людьми, що зв'язані одне з одним у психологічному значенні [5].

Спілкування в рамках роджеріанської терапії передбачає безумовне прийняття особистості із фізичними вадами, емпатійне співпереживання сприяє розумінню та усвідомленню їх проблем. Робота у відповідному режимі спрямована на розширення досвіду гуманістичного спілкування, формування в майбутніх педагогів їхніх особистісних якостей, навчання тому, що К. Роджерс називає прийняттям відповідальності за власні дії та вчинки.

Основну увагу в такому встановленні гуманного ставлення до людей із фізичними вадами приділяють їхнім переживанням та почуттям. Під час виконання вправ здійснюють переведення переживання, що виникло, на рівень рефлексивного усвідомлення, що дозволяє наділити його системою смислів, збагатити власний досвід особистості.

Стосунки між учасниками нашої програми вимагають організації особливого гуманістичного дискурсу. Тому ведучий на тренінгу працює в режимі формування гуманістичних установок. Гуманістичні цінності дозволяють ведучому проникатися почуттями та розуміти кожного учасника програми, що найбільш допомагає стимулювати формування якостей, необхідних для становлення гуманності.

Заклучення

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав актуальність проблеми розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними обмеженнями як пріоритетної в процесі підготовки майбутніх педагогів. Здійснено психологічний аналіз ознак гуманної особистості педагога на сучасному етапі розвитку й становлення психолого-педагогічної науки.

Виділено й описані якості, що можуть сприяти розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними вадами (самоповага, самоконтроль, висока активність, товарицькість, спрямованість на спілкування, високий рівень інтернальності, низький прояв почуття самотності, високий рівень активності та сили, лояльність, вірність, чесність, серйозність,

розвинене почуття обов'язку.) та умови розвитку гуманного ставлення (професійне визначення, гуманістична спрямованість, власна позитивна Я – концепція, соціальні настанови).

Створено систему критеріїв, що визначають ставлення майбутніх вчителів до осіб із фізичними вадами.

Виділено й описані основні компоненти структури гуманного ставлення до людей із фізичними вадами (когнітивна складова: знання специфіки людей із фізичними вадами, їх проблем та сутність гуманного ставлення до них; емоційно-оцінна складова: інтерес до людей із фізичними вадами, їх прийняття, емпатія, прагнення до взаємодії з такими людьми; поведінкова складова: безкорисливе та добровільне здійснення допомоги та підтримки в потребах людей із фізичними вадами, вміння спілкуватись із ними). Визначено їхнє значення й роль у цілісній структурі гуманного ставлення.

Створена психолого-педагогічна програма по розвитку гуманного ставлення до людей із фізичними вадами містить у собі елементи соціально-психологічного тренінгу, тематичні заняття, лекції та семінарські заняття, спрямовані, насамперед, на корекцію самосвідомості фахівця, що навчається, а також трансформацію його цінностей, установок і світоглядних ідеалів, які б привели до самореалізації й самоактуалізації особистості майбутнього педагога, розвитку його професійних здібностей, рефлексії, індивідуального стилю діяльності, що носить гуманістичний характер. Основним методом реалізації даної програми є особистісно-орієнтоване навчання, що передбачає роботу як із групою, так і з кожним членом групи.

У процесі реалізації даної програми були використані наступні прийоми: логічний аналіз, класифікація і систематизація фактів, пояснення психологічних ситуацій, розкриття причин певної поведінки щодо людей із фізичними вадами. Проводили групові дискусії, моделювання ситуацій, здійснювали психологічний аналіз кіно- та відеофільмів, різні психологічні техніки, ігри тощо.

Програма дійсно сприяє розвитку якостей, що є показниками гуманного ставлення майбутніх педагогів, підвищенню рівня розвитку самопізнання й рефлексії, придбанню нового досвіду, що дозволяє розширити межі власного «Я», засвоєнню практичних навичок і вмінь у роботі з людьми із фізичними вадами, активізації інтересу до оволодіння психологічними й педагогічними знаннями, розвитку в майбутніх фахівців здатності до емпатії й співпереживань, отриманню в процесі тренінгової роботи зворотного зв'язку, що впливає на розвиток гуманного образу «Я» та безпосереднього ставлення до осіб, що мають фізичні обмеження в життєвому функціонуванні.

Перелік використаної літератури

1. Басенко О. Проблеми трудової реабілітації та соціального функціонування молодих людей з інтелектуальною недостатністю / О. Басенко // Соціальна політика та соціальна робота. – 2001. – № 3. – С. 56. – 73.

2. Життєві кризи особистості : Наук.-метод. Посібник : У 2 т. / Ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч.2 : Діти і молодь у кризовому суспільстві : технології допомоги і підтримки. – 568с.

3. Іванова І. Б. Соціальна допомога інвалідам у клубах за місцем проживання / І. Б. Іванова // Соціальна допомога інвалідам : Інформ. метод. бюл. «Довіра і надія», 1995. – № 5. – С. 15–20.

4. Кучеровський О. К. Суспільство й інвалід: проблеми соціальної установки. / О. К. Кучеровський // Інвалід і суспільство : проблеми інтеграції. [Упорядники – І. Д. Зверева, І. Б. Іванова] – К. : А.Л.Д., 1995. – С. 10 – 13.

5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев – М. : Политиздат, 1977. – 303 с.

6. Миронова М. Психологічна підтримка становлення й розвитку особистості педагогів у системі професійної освіти / М. Миронова, С. Варфоломеев // Психолог. -

2003. - № 47 (Вкладка); грудень 47 (95), 2003. – 55 с.

7. Проманенко С. А. Гуманізм як основа прийняття ефективного рішення / С. А. Проманенко // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти : Матеріали перших Ірпінських науково-педагогічних читань. – Ірпінь, 2003. – С. 372 – 377.

8. Свідерська Г. Проблема чуйності / Г. Свідерська // Соціальна психологія. – 2005. – № 3 (11). – С. 130 – 138.

9. Слободяник Н. В. Психолого-педагогічні умови формування гуманних взаємин підлітків (на заняттях аматорського музичного колективу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата психологічних наук : спец. 19.00.07 / Н. В. Слободяник. – Київ, 2001. – 28 с.

10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : В 5-ти т. – Т. 2. – К. : Рад.школа, 1976. – С. 149 – 418.

Інформація про автора:

Кандидат психологічних наук,

Бердянський державний педагогічний університет,

м. Бердянськ, Запорізька область, Україна,

контактна інформація 0966276600, e-mail. sizko_anna@list.ru

Syzko Anna

candidate of psychological Sciences, senior lecturer of the Department of applied psychology and logopedics